

Rehabilitacija kolaboracije

Popačena asimetrija žrtev

Laž naduto širi krila, resnica je zaničevana; kloake so odprte in ljudje smrad vonjajo kot dišavo.

Stefan Zweig Thomasu Mannu o laži v Nemčiji leta 1933

Oto Luthar

ravkar mineva 30 let od takrat, ko je Dubravka Ugrešić objavila referenčno serijo »antipolitičnih esejev« s skupnim naslovom *Kultura laži*. In v enem od njih je že takrat opozorila na »konfiskacijo« spomina. Na Hrvaškem je bilo namreč že leta 1996 jasno, da je vrh nove »postkomunistične oblasti« od svojih predhodnikov »komunistov [podedoval tudi ...] spoznanje o vrednosti kolektivnega spomina«. Kolektivni spomin, ugotavlja Ugrešićeva, je namreč mogoče »napisati na novo. Mogoče ga je konstruirati in rekonstruirati, konfiscirati, rekonfiscirati, dekonstruirati, razglasiti za politično korektnega ali neokorektnega (ali sledeč komunistični govorici za primerne ali neprimerne)».

In ker je bila »dekonstrukcija« spomina na Hrvaškem v polnem teku že takoj po letu 1991, so krogi okoli Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) lahko v pičlih štirih letih izbrisali stari in oblikovali »nov kolektivni spomin«. Še več, v okviru novega spomina so rekonfiscirali tudi spomin poražencev iz leta 1945. Spomin »ostarelih političnih migrantov, ustašev, kolaborantov Paveličevega režima, med preživeli pa je bilo tudi kar nekaj paznikov v koncentracijskem taborišču Jasenovac«. Poleg tega je vse te »dolgožive starce« po povratku na Hrvaško pričakalo »simbolično zadoščenje«. Na ulicah mest in krajev osamosvojene Republike Hrvaške je bilo namreč znova mogoče srečati »ustaške simbole [...] in portrete Anteja Pavelića«. Ob konfisciranem premoženju so povratniki dobili tudi »priložnost za rehabilitacijo lastne preteklosti«, nekateri celo funkcijo v vladi. V okviru prvega so začeli kmalu izhajati njihovi spomini, v katerih so avtorji pohvalili delovanje nastajajočih »skupin mladih hrvaških neonacistov«, med katere že dolgo prištevamo tudi Marka Perkovića Thompsona, idola predsednika Slovenske demokratske stranke.

Kultura laži po slovensko

Glede na to ne preseneča, da smo bili podobnemu procesu priča tudi v Sloveniji. Le da so v rehabilitaciji nacifašistične kolaboracije slovenski konstruktorji novega nacionalnega spomina na začetku za hrvaškimi kolegi precej zaostajali. A ne povsod in ne za dolgo. Kar se postavljanja spomenikov padlim domobrancem tiče, so jih prehiteli že v devetdesetih, dokončno pa so jih zasenčili s prevajanjem kolaborantov v žrtve partizanskega/komunističnega nasilja. Najbolj zgovorna pokazatelj te pomenske transformacije sta napis na domobranskem spomeniku v Grahovem in spominska plošča na ograji ameriškega veleposlaništva v Ljubljani.

Na spomeniku »mučenikom revolucije« v Grahovem namreč lahko preberemo tudi, da je obeležje namenjeno domobranskim predstavnikom »slovenske narodne vojske«, ki so jih pobili komunistični »bratje po krvi in tujci po misli«. Če smo bili torej do takrat (2014) soočeni predvsem z nastajajočo spomeniško krajino, ki je sodelavce okupatorjev prevajala v žrtve povojnega maščevanja, grahovski spomenik sporoča, da so za zločine vojne v resnici krivi predvsem napadeni in okupirani sami.

Podobno sporočilo ponuja ena od dveh spominskih plošč na ograji veleposlaništva ZDA v Ljubljani, postavljena v času veleposlaništva Josepha Mussomelija. Ameriško posvetilo v »spomin na vse žrtve totalitarnih režimov« namreč domobrance predstavlja kot ljudi, »ki so si želeli miru, a se niso mogli izogniti vojni«. Razlika med obema spome-

nikoma je samo ta, da posplošeno ameriško besedilo kolaborante preobleče v mirovnike.

Po mnenju francoskega pisatelja Philippa Grimberta tovrstno ravnanje ne pomeni samo grobega revizionističnega ponarejanja preteklosti, temveč tudi dvojno žrtvovanje resničnih žrtev; kot žrtve zločinov nacistov, fašistov in kolaborantov so sedaj postali tudi žrtve revizionističnega ponarejanja preteklosti.

Da gre v Sloveniji za posebej trdoživo, predvsem pa dobro premišljeno prakso te vrste, ne nazadnje priča tudi nedavno sprejeta *resolucija evropskega parlamenta o ohranjanju spomina na žrtve povojnega komunističnega obdobja v Sloveniji*.

»Totalno vladavino« nacističnega režima na slovenskem ozemlju upravičeno označujemo za etnocid.

Sicer pa so slovenski zgodovinarški sanitarci v preteklosti svoje hrvaške kolegice in kolege nadigrali tako pri banaliziranju novodobnega neonacizma kakor tudi pri oblikovanju ce-

bila sprejeta, slovenska kolaboracija s fašisti in nacisti je formalno rehabilitirana, antifazišem in antinacizem pa poteptana.

Poleg tega je mlačnost liberalnih in socialdemokratskih članic in članov evropskega parlamenta, za katero so zaslužni predvsem slovenski parlamentarka in parlamentarca, dokončno potrdila že znano spoznanje, da njihovi neonacistični kolegice in kolegi (podprti s peščico revizionističnih, amaterskih in poklicnih zgodovinarjev in zgodovinarjev) niso zmožni le popolnega ideološkega mulčenja dejstev, temveč znajo na drobce zmleti tudi sam koncept resnice ... in laži.

Glede na to slovenska skrajna nacionalistična politika s svojo radikalno fabrikacijo zgodovine ni ogrozila samo uporniške tradicije Kocbeka in/ali odporniškega gibanja v celoti, temveč je pomendrala tudi spomin na povojno uporništvo nerežimskih revij (*Beseda, Perspektive*), gledališč (Oder 57) in literature nasploh. Skratka, z izsiljeno resolucijo se slovenski promotorji kulture laži niso odrekli samo spominu na NOB, temveč tudi resnicoljubnosti Torkarja, Hofmana, Zupana, Šalamuna, za nameček pa na stečaj odpirajo vrata demonizaciji državljanskega poguma Hribarjeve, Makarovičeve in vseh, ki mislijo drugače.

In povrh vsega tega drugače mislečim od tega poletja naprej grozijo tudi z orožjem ...

Kako je (bilo) to mogoče?

Ob mlačnem odzivu demokratične javnosti na začasno uničenje Poti okoli okupirane

In ko so začetniki nekrofilnega zgodovinarkega kiča spoznali, da je to še kako mogoče je duh kreativne reinterpretacije preteklosti dokončno ušel iz steklenice. In nedavno sprejeta resolucija ... je samo eden od mnogih rezultatov vsestranskega ponarejanja preteklosti. Podobno kot razstavi *Totalitarizmi v Evropi* in *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, knjiga *Razdvojeni narod* in ustanovitev *Muzeja slovenske osamosvojitve*.

In (vmesna) bilanca?

Ob popolni fabrikaciji dogajanja med drugo svetovno vojno in po njej smo sedaj soočeni s popolnim zanikanjem najuspešnejšega upora proti kolonialnemu, razrednemu in ideološkemu izkoriščanju ljudi na prostoru današnje Slovenije. V narodnoosvobodilnem boju je namreč zmes regionalnih pripadnosti dejansko prerasla v pripadnost temu, kar je Kozler predstavil na *Zemljovidu slovenske dežele*. Zasluga za preseganje štajerske, kranjske ... identitete v identifikacijo s Slovenijo je namreč zasluga odporniškega gibanja. Enako velja za nastanek samostojne države v današnjem obsegu. Tudi ta je zasluga boja proti okupatorjem in v nobenem pogledu zasluga kolaboracije, ki ni samo privolila v delitev slovenskega ozemlja na italijanski in nemški del, temveč je to delitev tudi aktivno podprla. S slovensko Rimskokatoliško cerkvijo na čelu.

Zato nikakor ni odveč, če še enkrat opozorimo na tisti del vsestransko priznane definicije kolaboracije, ki vojno kolaboracijo

Leon Rupnik, Erwin Rösener in Gregorij Rožman

lovite topografije prizorišč povojnih pobojev domobrancev, ustašev in četnikov. Povsem ravnodušni do mazaške akcije na judovskem delu ljubljanskih Žal (takoj po osamosvojitvi) so se namreč že sredi devetdesetih lotili »znanstvenih analiz« zločinov komunizma in bili za to nagradjeni s službami v posebej za ta namen ustanovljenem študijskem centru. Sledila je ustanovitev prve državne komisije za reševanje prikritih grobišč, ki je svoje rezultate od samega začetka vedno pospevala z enostranskimi političnimi spini. In ker nanje ni bilo nobenega resnega odziva, so ideološko interpretirane najdbe prizorišč povojnega maščevanja predelali v predlog že omenjene resolucije. In uspeli. Resolucija je

Ljubljane je prvake ideološke konverzije, z Janezom Janšo in Jožetom Dežmanom na čelu, spodbudilo predvsem spoznanje, da je *resnica* precenjena, preteklost pa donosnejša od prihodnosti. Soočena vsak s svojo abstinenčno krizo, ki je sledila prelomnim dogodkom osamosvajanja, sta Janša in Dežman – podprta z razumniki tipa Tamara Griesser Pečar, Mitja Ferenc in Jože Možina – vsak po svoje ugotovila, da podobno *občuti* tudi večina tistih, ki so dramo osamosvajanja doživljali kot lasten idejni preporod. Preporod, ki ga je treba preoblikovati v dolgoročno idejno metamorfozo, katere uspeh pa bi lahko zagotovila tudi ustrezna predelava preteklosti.

opredeljuje kot *politično, ekonomsko, družbeno, kulturno in aktivno vojaško sodelovanje s sovražnikom*.

Šele na tej podlagi je namreč mogoče razumeti tudi zgoraj opisano reorganizacijo spominske pokrajine. Namreč, če pod to spada tudi materializacija pravice do pokopa, h kateri je že v osemdesetih letih pozivala Spomenka Hribar, imamo velik problem. Še posebej, če bi za pokop res zbrali osrednje ljubljansko pokopališče. V zadnjih 30 letih se je namreč izkazalo, da arhitekti prenovljene zgodovine pietetnega dejanja pokopa oziroma izpolnitve pravice do groba ne razumejo kot oblikovanje prostora žalovanja, temveč

kot del popolne falsifikacije in kolonizacije spomina.

In prav zato se je treba vrniti k dejstvu

Zaradi laži o »nepotrebnem upor« in njegovih »izsiljenih posledicah« si oglejmo etnocidno ravnanje obeh največjih okupatorjev.

Nacisti

Že 14. aprila, torej 20 dni po nacističnem napadu na Jugoslavijo, je Siegfried Uiberreither, eden od dveh vodij civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, v pozdravnem govoru v Mariboru izjavil, da je na Štajerskem »prostor samo za Nemce in tiste Štajerce, ki so se leta in desetletja [...] zvesto in tovariško z ramo ob rami borili z našimi rojaki [...], ki so bili pripravljeni [...] hrepeneti po priključitvi Nemčiji«. Še nekaj dni kasneje je uvedel protislovenske ukrepe, ki jih je prevzel tudi njegov kolega Franz Kutschera za slovenski del Koroške in Kranjsko levo od meje z italijansko zasedbeno cono:

»... prepoved vseh slovenskih političnih in kulturnih ustanov; prepoved slovenskega jezika v uradih, na sodiščih in šolah; zamenjava najvišjih slovenskih uradnikov z Nemci; prepoved poučevanja za slovenske učitelje na ozemljih pod nemško zasedbo ter napotitev nemških učiteljev v osnovne šole, nižje srednje šole in gimnazije; visokošolski študij za Slovence samo s priporočilom Štajerske domovinske zveze [...]; zamenjava slovenskih krajevnih imen in imen ulic ter vseh javnih napisov z nemškimi« (Suppan, Godeša 2025: 392–393).

To je za seboj nemudoma potegnili tudi razpustitev slovenskega tiska in literature. Okupacijske oblasti so zaplenile in večinoma uničile 1,2 milijona knjig. Podobno je veljalo za vse arhivsko gradivo (*Stare cerkvene kronike*, Deželni arhiv v Mariboru) in konfirane slovenske umetnine.

Suppan in Godeša ob tem opozorita tudi na hitrost in doslednost delovanja: »[v] nobeni okupirani deželi niso nemški okupatorji predvideli tako nagle germanizacije ljudi kot na Spodnjem Štajerskem«. Dobra dva meseca po zasedbi so namreč razglasili, »da naj bi imeli prebivalci tri do štiri leta časa, da se naučijo nemško«, program pouka jezika pa objavili na letakih, ki so prebivalcem razlagali, da niso Slovenci, temveč člani nemške narodne skupnosti. Da so »domovini zvesti Štajerci, člani nemške narodne skupnosti« (!) in da morajo zato postati »polnovredni Nemci!« (ibidem: 395). Kar je v nadaljevanju pomenilo tudi služenje v nemški vojski. Od 20. februarja 1942 naprej, tako Suppan in Godeša, so bili namreč spodnještajerski moški in fantje med 18. in 45. letom ... vpoklicani v nemško vojsko, k orožnikom in v izvenarmadne oborožene oddelke, kar je v prvem letu zneslo več kot 100.000 Spodnještajercev, Gorenjcev in Mežičanov (ibidem), od katerih se jih vsaj 10.000 ni nikoli vrnilo.

Pri tem ni nič zalegla niti izjava o lojalnosti Hitlerju, ki jo je že 16. aprila 1941 podpisal

škof Jožef Tomažič. Nasprotno, slovenski jezik je bil izgnan tudi iz cerkve, nacisti pa so se polastili tudi premoženja mariborske škofije in posameznih župnij (ibid: 396).

V izogib banalizaciji nacističnega nasilja ponovimo še številke in načrte izselitve, in to v času, ko o »nepomirljivih sovražnikih države« in »oboroženih tolpah« še ni bilo ne duha ne sluha.

Prvotni načrt je predvidel preselitev od 220.000 do 260.000 oseb ali ene tretjine slovenskega prebivalstva Spodnje Štajerske (ibid: 396). Med njimi je preselitveni štab predvidel tudi »evakuacijo« duhovnikov in redovnikov, med katerimi so bili nekateri ubiti v Jesenovcu ... Sicer pa končna bilanca deportacij iz nemške okupacijske cone na Hrvaško, v Srbijo in tako imenovani stari rajh (Šlezijo, Brandenburg, Hannover, Turinško, Baden, Bavarsko, Saško in Württemberg) govori o več kot 90 odstotkih slovenskih duhovnikov, dobrih 84 odstotkih inženirjev, več

Resolucija je bila sprejeta, slovenska kolaboracija s fašisti in nacisti je formalno rehabilitirana, antifašizem in antinacizem pa poteptana.

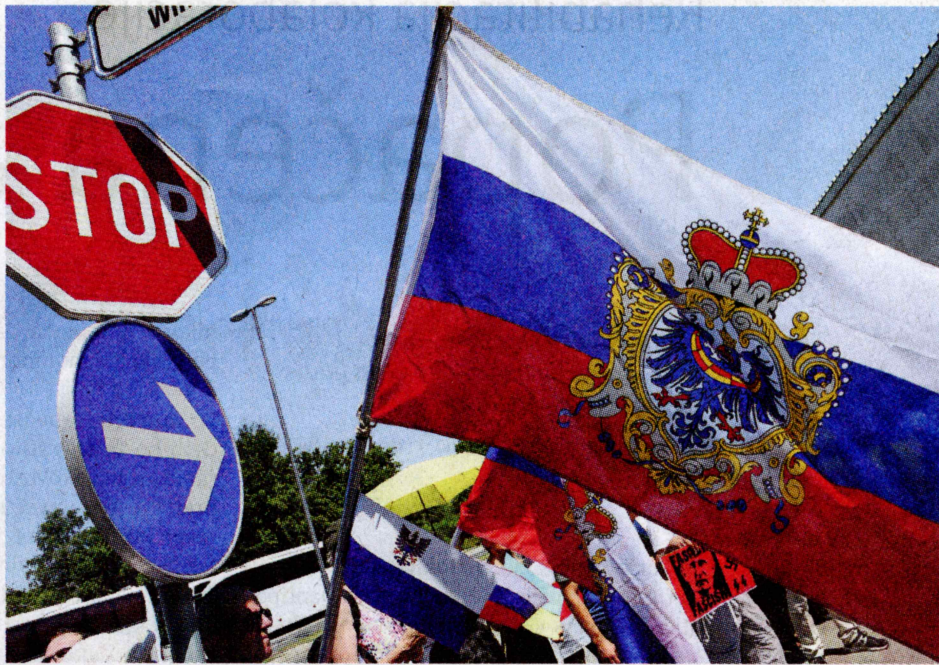
kot 66 odstotkih profesorjev in nekaj nad 45 odstotki zdravnikov in lekarnarjev. Vse skupaj dobrih 80.000 oseb.

Glede na to, predvsem pa na podlagi preverjenih podatkov velike večine slovenskega zgodovinskega in sodeč po najnovejši referenčni študiji slovenske in avstrijske akademije znanosti (in umetnosti), »totalno vladavino« nacističnega režima na slovenskem ozemlju upravičeno označujemo kot etnocid. »Srednjeročni in dolgoročni cilj nacistične okupacijske politike je bila likvidacija Slovencev kot političnega naroda« (ibid: 425). Vsi, ki v želji po rehabilitaciji sodelavcev nacizma skušajo to dejstvo prikriti, zato ne samo širijo laži, temveč skrunijo spomin na vse žrtve tega načrta za likvidacijo. Med temi takoj na začetku okupacije izstopa skupina 600 v avstrijskem Hartheimu pobitih/evtanaziranih duševno prizadetih ali kakor koli drugače invalidnih varovancev zavoda iz okolice Celja ...

Zaradi izгона štajerskih duhovnikov pa je imela težave tudi ljubljanska škofija, saj je velik del njenih župnij ostal v nemški coni. In ja, tudi ti so bili izgnani in tudi to cerkveno premoženje je bilo zaplenjeno.

Fašisti

Čeprav so italijanske okupacijske oblasti svojo okupacijsko cono, Ljubljansko pokrajino,

Fotografija: Tomaž Skale

Italiji priključile že dva tedna po okupaciji (3. maja 1941), slovenščine iz šol in drugih javnih ustanov niso neposredno izgnali. Prav tako so dopustili delovanje večine slovenskih kulturnih, cerkvenih in posvetnih ustanov. Načrtovano »amalgamacijo« Slovencev so si, podobno kot na Primorskem, zamislili na podlagi izseljevanja in ustanavljanja fašističnih organizacij, v prvi vrsti oddelkov liktorske mladine, ki naj bi poskrbeli za zgodnjo fašistično socializacijo.

A ta na videz prijazna okupacija je trajala zgolj do pozne jeseni, ko je vrhovno oblast, do tedaj v rokah komisarja in marionetnega štirinajstčlanskega sosveta slovenskih politikov, znova prevzela vojska.

Razlogi za zamenjavo strategije so bili akcije odporiškega gibanja in prvo partizansko osvobodeno ozemlje južno od ljubljanskega barja. Okupacijske sile so se na to odzvale s skrajno agresivno ofenzivo, poboji civilnega prebivalstva in množičnim interniranjem

Preimenovan v Petra Markosa je desetletja po vojni umrl v Kanadi.

Glede na to, predvsem pa glede na dejstvo, da so kolaborantske enote (PPTK + Domoobranci) neposredno odgovorne za smrt 700, v sodelovanju z okupatorskimi vojskami pa za 2500 Slovencev in Slovencev, kaže plakativno revizionistično govorico o »nepomirljivem ideološkem sovraštvu« zamenjati s konkretnimi primeri maščevanja. Najprej maščevanja okupatorjev za upor, maščevanja, ki so ga omogočali tudi pripadniki kolaboracijskih enot, po vojni pa maščevanje za storjene zločine. Kajti v prvi vrsti je šlo za maščevanje, ki ga prinaša vsaka vojna. Razlika med maščevanjem v Franciji in Sloveniji je samo v tem, da so slovenski zagovorniki kolaboracije povojno maščevanje nad kolaboranti preoblekli v posledice nepremostljivih idejnih razlik, to je v kulturni boj.

Pri tem imajo še največ težav z reinterpretacijo okupacije in madžarizacije Prekmur-

Spominski park v Grahovem pri Cerknici Fotografija: Luka Cjuha

ljudi v fašistična koncentracijska taborišča. Istočasno so junija 1942, na pobudo RKC, nastale vaške straže, ki jih je poveljnik italijanske vojske v Ljubljanski pokrajini preoblikoval in preimenoval v Prostovoljno antikomunistično milico (PPKM) oziroma *Milizia Volontaria anticommunista* (MVAC), partizani pa prekrstili v belo gardo.

Tako imenovana protikomunistična milica je do bitke na Turjaku jeseni 1943 združevala nekaj več kot 6000 mož, ki so bili razporejeni v dobrih 100 postojankah, slabih 1000 jih je bilo v Legiji smrti, nekaj čez 100 pa jih je v italijanskih enotah služilo v vlogi vodnikov in prevajalcev. V vsaki od naštetih vlog so bili soodgovorni za smrt dobrih 50.000 partizank in partizanov, aktivistk in aktivistov Osvobodilne fronte in njihovih družinskih članov. Najbolj zverinsko se je svojega dela lotila skupina barjanskih belogardistov, ki se je po okupaciji Italije uveljavila pod imenom Črna roka. Vodji Francu Fraklju in njegovim »12 križarjem« pripisujejo poboje več kot šestdeset ljudi. Frakelj je po vojni zbežal v tujino. Za svoje zločine ni bil nikoli obsojen.

ja, začeni s pobojem vodstva skromnega odporiškega gibanja, uničenjem prekmurske judovske skupnosti in rekrutacijo mož v madžarsko vojsko. V dodatno zadrego jih namreč spravlja tudi vedno aktualni zemljevid velike Madžarske, ki je še posebej pri srcu predsedniku madžarske iliberalne vlade, enemu največjih sponzorjev sanitacije madžarske in slovenske zgodovine.

¹ Dubravka Ugrešić, *Kultura laži: antipolitički eseji*, Arkzin, Zagreb 1996.

² Arnold Suppan, Bojan Godeša, *Avstrijske in slovenske dežele pod nacistično vladavino 1938–1945*, v: Peter Štih, Arnold Suppan, Oliver Jens Schmitt, Peter Vodopivec, *Na obeh straneh Alp: slovensko-avstrijska zgodovina*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2025 (str. 367–425).

Zemljevid Velike Madžarske